

6. Хашиєва Л.В. Європейська ідентичність як чинник євроінтеграції: Об'єднана Європа чи Європа націй? *Теорія та практика державного управління*: зб. наук. пр. Харків, 2014. Вип. 3. С. 239-244.

Наталія САВЕЛЮК

*Доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
nsavelyuk@ukr.net*

ЗОВНІШНІ ТА ВНУТРІШНІ РЕЛІГІЙНІ ОРІЄНТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

Вступ. За даними щорічних опитувань Центру Разумкова, частка вірян в Україні за період від 2000 до 2021 року помітно зросла і досягла такої умовної межі, яку соціологи називають «релігійним максимумом». Констатується, що перед тим наша країна його досягла у 2014 році на тлі радикальних суспільних трансформацій (чергового «Майдану», розстрілу «Небесної сотні», втечі президента, анексії Криму та початку «АТО» на Донбасі). У зазначений рік «віруючими» себе визнали 76 % громадян. Пізніше цей показник пішов на спад, сягнувши у 2021 році «традиційного» для України рівня (68 % [2]).

Із початком повномасштабної війни на нашій території частка громадян, котрі самоідентифікувалися як «віруючі», знову помітно зросла – до 74 % (за даними від листопада 2022 року). Зокрема, 26 % респондентів заявили, що після відкритої агресії росії проти України, згідно з їх самооцінюванням, вони стали більш «релігійними людьми», аніж були раніше, 4 % – «менш релігійними», але більшість (65 %) зазначили, що жодних змін у їхньому персональному ставленні до релігії не сталося [1].

Чому так відбувається? З одного боку, психологи говорять про закономірні перепади («синусоїди») емоцій та почуттів людей у дуже непростих, невизначених умовах воєнного стану («емоційні гойдалки війни»). З іншого боку, релігія, як відомо, має аксіологічну природу, а з точки зору психології – аксіопсихологічну. Так, визначаючи один із ключових для нашого теоретичного аналізу термін – «релігійність» (якість суб'єкта релігії), авторитетні українські науковці А. Колодний та Б. Лобовик розглядають її саме як «підсумок власних шукань індивіда, його релігійне самовизначення, засвоєння релігійних цінностей...» [4, с. 277–278].

Власне у галузі психології В. Москалець описує релігію як «ціннісно-орієнтаційну діяльність», що есплікується у формуванні та функціонуванні відповідної сфери психіки особистості. Науковець зазначає, що у психологічному сенсі цінність є тим значущим для людини орієнтиром, який становить предмет її цілей, прагнень, мрій, а також тим, заради чого

вона живе, творить, вчиняє. При цьому ціннісна орієнтація, яка сприяє гуманізації, гармонізації, «ушляхетненню» психіки людини, сповнює її добром, радістю, красою, вважається істинною незалежно від будь-яких так зв. «об'єктивних» критеріїв. Саме до такого кола цінностей, як наголошує В. Москалець, і належать «релігійні духовні цінності» [3, с. 7–9].

Констатуємо, таким чином, що у своїх міркуваннях вчений поєднує зазначені категорії – «релігія» та «духовність», що корелює із духовною парадигмою досліджень. На нашу ж думку, відповідні концепти мають хоч і дуже тісно взаємозв'язані, але не цілком збіжні обсяги своїх значень.

При розмежуванні понять «духовні орієнтації» та «релігійні орієнтації», наприклад, можна скористатися доволі обґрунтованим трактуванням С. Грофа. На його думку, духовність базується на безпосередніх переживаннях високих, незвичних, небуденних вимірів реальності й не обов'язково передбачає, щоб такий «контакт» здійснювався в певному особливому місці та/або через офіційно визначених для цього осіб. Вона, натомість, стосується особливих взаємин між індивідом і всесвітом та є справою персональною, приватною, інтимною. Тоді як релігія – це вже більш офіційна, часто групова діяльність, що зазвичай здійснюється у спеціально встановленому місці та включає у свою процесуальність цілу ієрархію спеціально призначених «служників» [6].

Ми розглядаємо релігійні орієнтації як одну із системотвірних складових загальної ієрархії ціннісних орієнтацій людини, котра самоідентифікується як «релігійна». Вони аксіологічно суб'єктивізують «зв'язок із Богом» та утворюють, разом з іншими ціннісними орієнтаціями, цілісну сферу духовності.

Одна з найвідоміших, найвпливовіших у світовій психології концепцій – теорія Г. Оллпорта про зовнішню та внутрішню релігійність особистості. Зовнішня (екстринсивна) релігійність пов'язана зі ставленням до релігії як до додаткової можливості встановлення позитивних взаємин із певним референтним колом людей, віднаходження значущої соціальної підтримки у важкий час, досягнення бажаного соціального статусу, тощо. Натомість якщо релігія є не засобом, а метою сама по собі, коли відповідні їй норми, ідеали, цінності дійсно стають дієвими стандартами не лише зовнішнього, а і внутрішнього життя людини, то мова йде вже про внутрішню (інтринсивну) релігійність [5].

У сучасних наукових студіях класична концепція релігійних орієнтацій Г. Оллпорта зі співробітниками активно дискутується доповнюється, розвивається – наприклад, із позицій теорії самодетермінації, теорії соціальних когнітивних моделей. Зокрема, вчені Б. Нейрінк, В. Ленс, М. Ванстінкст, Б. Соененс досліджують різні типи зовнішньої релігійної орієнтації. Перший із них, наприклад, виявляється тоді, коли відповідну поведінку стимулюють та/або до неї змушують, тобто, коли вона спонукається обіцянкою чи загрозою покарання. Другий – коли релігійна поведінка спричиняється, на перший погляд, певними внутрішніми чинниками (почуттями провини, сорому і т. ін.), проте

насправді вони є інтроєктами й тому тут мова знову не може йти про свободу особистісного вибору. Натомість внутрішня релігійна орієнтація присутня тоді, коли людина ідентифікує себе із причиною власної релігійної поведінки [8].

Назагал, якщо спочатку вченими зовнішня та внутрішня релігійні орієнтації розглядалися як певний континуум, подальші неодноразові дослідження емпірично довели, що це – два відносно автономні виміри, або «полюси» особистісної релігійності, між якими є простір для перспективних досліджень. І, незважаючи на всі численні дискусії, теорія Г. Оллпорта та відповідна їй психодіагностична шкала («Religions Orientation Scale») – основа для більшості порівняльних студій у сучасній психології релігії [7].

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, як основна емпірична методика в нашому дослідженні була використана «Шкала релігійної орієнтації» Г. Оллпорта і Дж. Росса. Питальник складається із 20 суджень, серед яких 11 представляють субшкалу зовнішньої релігійної орієнтації (I), а 9 – внутрішньої релігійної орієнтації (E).

Сформовану на засадах добровільності участі вибірку склали 198 осіб. Серед них на першому етапі дослідження (початок пандемії COVID-19 – весна 2020 року) – 101 респондент, на другому етапі (другий рік війни – весна 2023 року) – 97 осіб, самоідентифікованих як «релігійні». Серед них: студенти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (віком від 17 до 25 років); громадяни України (освітяни, державні службовці, фермери та інші, віком від 26 до 60 років). При інтерпретації результатів ми враховували, що, за даними Г. Оллпорта і Дж. Росса, питальник має високу чутливість до вимірювання релігійної орієнтації особистості, незважаючи на концептуальні відмінності конкретних конфесій [5].

Порівняємо виявлені статистично значущі відмінності між зазначеними «хронологічними» підгрупами (від 2020 до 2023 рр.) за мірою індивідуального прийняття показників як зовнішніх, так і внутрішніх релігійних орієнтацій. Оскільки розподіл кількісних даних, отриманих за методикою, – нерівномірний, то використовувався непараметричний критерій U Манна-Вітні.

I. Зовнішня релігійна орієнтація – 6 з 11 показників статистично значуще спадають: 1) «Основна причина мого інтересу до релігії полягає у тому, що церква пропонує мені належні види проведення часу» ($U = 5533,50$ при $p = 0,00$; $\bar{x}_1 = 2,05$ і $\bar{x}_2 = 1,39$); 2) «Хоча я і релігійний(а), намагаюся не допускати того, щоб релігійні міркування впливали на моє повсякденне життя» ($U = 6161,50$ при $p = 0,00$; $\bar{x}_1 = 2,40$ і $\bar{x}_2 = 1,73$); 3) «Не так важливо, у що я вірю, поки веду моральне життя» ($U = 6521,00$ при $p = 0,00$; $\bar{x}_1 = 2,21$ і $\bar{x}_2 = 1,61$); 4) «Хоча я і віруюча людина, відчуваю, що в моєму житті є багато важливіших речей» ($U = 7742,00$ при $p = 0,001$; $\bar{x}_1 = 2,24$ і $\bar{x}_2 = 1,88$); 5) «Іноді мені доводиться поступитися своїми релігійними переконаннями для того, щоб забезпечити своє соціальне та економічне благополуччя» ($U = 7546,00$ при $p = 0,00$; $\bar{x}_1 = 2,04$ і $\bar{x}_2 = 1,67$); 6) «Я

молюся головним чином тому, що мене привчили це робити» ($U = 8415$ при $p = 0,02$; $\bar{x}_1 = 1,87$ і $\bar{x}_2 = 1,59$).

II. Внутрішня релігійна орієнтація – 4 з 9 показників, які спадають: 1) «Релігія особливо важлива для мене, тому що вона дає мені відповіді на багато запитань, що стосуються сенсу життя» ($U = 2660,50$ при $p = 0,00$; $\bar{x}_1 = 2,93$ і $\bar{x}_2 = 1,52$); 2) «Мої релігійні переконання дійсно визначають мою життєву філософію» ($U = 3516,50$ при $p = 0,00$; $\bar{x}_1 = 2,70$ і $\bar{x}_2 = 1,64$); 3) «Досить часто я гостро усвідомлюю присутність Бога або Божественної Сутності» ($U = 3686,50$ при $p = 0,00$; $\bar{x}_1 = 2,91$ і $\bar{x}_2 = 1,81$); 4) «Ті молитви, які я вимовляю, залишаючись цілком один(на), так само осмислені та емоційні, як і ті, які я вимовляю під час богослужіння» ($U = 4055,00$ при $p = 0,00$; $\bar{x}_1 = 3,01$ і $\bar{x}_2 = 1,94$). Натомість 2 показники статистично значуще зростають: 1) «Для мене важливо проводити певний час у релігійних міркуваннях» ($U = 5728,50$ при $p = 0,00$; $\bar{x}_1 = 2,54$ і $\bar{x}_2 = 3,18$) та 2) «Я намагаюся, щоб релігія проникала в усі мої повсякденні справи» ($U = 6674,00$ при $p = 0,00$; $\bar{x}_1 = 2,45$ і $\bar{x}_2 = 2,99$).

Висновки. Отже, від початку «ковіду» та до початку другого року війни досліджені українці стали уважніше ставитися до предмету своєї віри, частіше вдаватися до релігійних міркувань, аналізувати власні релігійні переконання, бути схильними молитися хоч і більш автентично, проте публічно, серед інших людей. З усім тим, істотно меншою мірою вони тепер переживають «присутність Бога» і задовольняють саме через релігію духовну потребу в пошуку відповідей на сенсові питання, в обґрунтуванні глобальних засад людського буття. Інакше кажучи, за цей період збільшився вплив релігії на побутове, повсякденне життя респондентів (зовнішня ритуалізація, релігійні традиції як підтримка національної ідентичності), натомість зменшився – на духовні переживання у широкому сенсі слова «духовні», хоч і спостерігається тенденція частішого «перебування у релігійних міркуваннях». Інтерпретуємо таку емпірично встановлену тенденцію (зокрема, амбівалентність внутрішньої релігійності) як ознаку екзистенціальної кризи українства на тлі війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Війна і церква. Церковно-релігійна ситуація в Україні (листопад 2022 року). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/viina-i-tserkva-tserkovnoreligiina-sytuatsiia-v-ukraini-2022r-lystopad-2022r>
2. Горєвой Д. Як змінювалась релігійність українців з 2000 року. Короткий переказ великого дослідження Центру Разумкова. URL: https://lb.ua/society/2022/02/02/504398_yak_zminyuvalas_religiynist.html
3. Москалець В. П. Психологія релігії: Посібник. К.: Академвидав, 2004. 240 с.
4. Релігієзнавчий словник / За ред. проф. А. Колодного і Б. Лобовика. К.: Четверта хвиля, 1996. 392 с.
5. Allport G. W., Ross J. M. Personal Religious Orientation and Prejudice. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 1967, 5(4). P. 423–443.
6. Grof S. Alternative Cosmologies and Altered States. *Noetic Sciences Review*. 1994, 15-17. P. 21–29.

7. Hood R. W. *Intrinsic-Extrinsic Religiosity*. Encyclopedia of Religion and Society / Ed. W. H. Swatos; Hartford Institute for Religion Research. URL: <http://hrr.hartsem.edu/ency/Intrinsic-Extrinsic.htm>
8. Neyrinck B., Lens W., Vansteenkiste M., Soenens B. Updating Allport's and Batson's Framework of Religious Orientations: A Reevaluation from the Perspective of Self-Determination Theory and Wulff's Social Cognitive Model. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 2010, 49(3). P. 425–438.

Юрій КАЛИНОВСЬКИЙ

*доктор філософських наук, професор,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
kalina_uu@ukr.net*

Іван ЯКОВІЮК

*доктор юридичних наук, професор,
Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
Харків, Україна
yakoviuk@ukr.net*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИБІР УКРАЇНИ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ТА ЦІННІСНИЙ КОНТЕКСТИ

Починаючи з проголошення незалежності, Україна задекларувала свою прихильність європейським цивілізаційним цінностям та з різним ступенем інтенсивності здійснювала кроки для вступу у ЄС. Відповідно змінювались й настрої вітчизняного суспільства щодо курсу нашої держави до ЄС та НАТО: від поміркованої підтримки до більш глибокого усвідомлення важливості європейського вектору розвитку та європейських цінностей.

Знаковою подією щодо підтримки нашою державою європейських цінностей на офіційному рівні «стало підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, яке відбулося в два етапи. 21 березня 2014 р. під час Позачергового Саміту Україна – ЄС було підписано політичну частину Угоди та Заключний акт Саміту, які від імені України підписав Прем'єр-міністр А. Яценюк. А 27 червня 2014 р. в ході засідання Ради ЄС Президентом України П. Порошенком та керівництвом Європейського Союзу і главами держав та урядів 28 держав – членів ЄС була підписана економічна частина Угоди – Розділи III «Юстиція, свобода та безпека», IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», V «Економічне та галузеве співробітництво» та VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством», які разом з рештою тексту Угоди становлять єдиний документ. 16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський Парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та ЄС» [1].